

מעמדה של אילת בעניין מצות יישוב ארץ ישראל

הרב יעקב לנור

הקדמה

מאז הקמת הגרעין התורני באילת עולה בקרב אנשים רבים השאלה: האם יש קדושה במקום? האם אנו מקיימים כאן בכלל מצות יישוב ארץ ישראל? האם מותר לצאת ממרכז הארץ לבקר באילת, או שמא יש קצת חשש של יציאה לחו"ל? (כדברי ה"ילקוט יוסף" על הלכות שביעית שמצטט את דברי ה"אור לציון" [שביעית], הכותב שאילת דינה כחו"ל בין להקל ובין להחמיר, הן לעניין מצוות התלויות בארץ והן לעניין יו"ט שני של גלויות. ומגדיל הגר"י יוסף שליט"א בהלכה שם בעמ' ע', שכותב כי טיול באילת דינו כטיול בחו"ל, "ובכל אופן שמותרים לצאת לחו"ל יש להתיר גם לאילת").

ננסה להבהיר מספר נקודות בקשר לעניין זה, שהוא עקרוני בייחוד לנו תושבי אילת.

חלות הקדושה לפי הכפתור ופרח

בספר "כפתור ופרח", בפרק י' הדן על קדושת ארץ ישראל כותב: "שקדושת הארץ ומעלתה היא משעת נתינתה אל האבות הקדושים, לא משעת הכבוש לחוד". ומביא שם לגבי מעמד ברית בין הבתרים: "ומאותה שעה זכה בה אברהם ע"ה לכל זרעו". לכן אבותינו הקדושים השתוקקו להיקבר בארץ, אף על פי שעדיין לא נכבשה. קדושה זו לא פקעה עם כל הגלויות השונות שישראל עברו מגלות מצרים ועד הגולה האחרונה. וממשיך ומביא שם: "כל מה שבתוך גבולי ארץ ישראל הנזכרים ב'אלה מסעי', הכל **לכל הפחות** קדוש בקדושת ארץ ישראל **לכל התועלות המבוקשים** ממנה, ולענין חיוב חקיה יש הפרש". שהרי חיוב המצוות תלוי בקדושה ראשונה ושניה – אם קדושה לשעתה או גם לעתיד לבוא, אך מוכיח שם ה"כפתור ופרח" שעצם הקדושה תמיד נשארת. הדבר מוכח בלשונו של הרמב"ם בהל' תרומות פ"א ה"ב: "ארץ ישראל האמורה בכל מקום היא הארצות שכובש אותן מלך ישראל או שופט או נביא מדעת רוב ישראל. וזה הוא הנקרא כיבוש רבים. אבל יחיד מישראל או משפחה או שבט שהלכו וכבשו לעצמן מקום אפילו מן הארץ שניתנה לאברהם **אינו נקרא ארץ ישראל כדי שינהגו בו כל המצוות**" (ועיין גם בדברי המהר"י קורקוס שכך מסביר בר"מ). הרי שהרמב"ם לא אומר שאינו נקרא ארץ ישראל כלל, כי אם לענין המצוות, אך שאר ה"תועלות המבוקשים" כגון מצות יישוב א"י ודאי קיימים. ע"פ הדברים הנ"ל, מביא גם הרב זצ"ל בהקדמה ל"שבת הארץ" (בתגובה לדברי הרידב"ז מצפת), שקדושת הארץ אינה תלויה כלל בקדושת מצוותיה. יש לשים לב: בדברי ה"כפתור ופרח" מוזכר, שגבולות ארץ ישראל "הנזכרים ב'אלה מסעי' הכל לכל הפחות" קדושים בקדושת הארץ. ויש להבין את כוונתו בביטוי "לכל הפחות". מ"מ יוצא מדבריו, שבתחום גבולות אלו, של פרשת מסעי, ודאי שיש מצות יישוב הארץ גם אם אין את חיוב המצוות התלויות בארץ.

אילת ביחס לגבולות בפרשת מסעי

בגבולות הארץ המובאים בפרשת "אלה מסעי" הגבול הדרומי מזרחי הוא: "והיה לכם פאת נגב ממדבר צן על ידי אדום, והיה לכם גבול נגב מקצה ים המלח קדמה. ונסב לכם הגבול מנגב למעלה עקרבם ועבר צנה והיו תוצאתיו מנגב לקדש ברנע, ויצא חצר אדר ועבר עצמנה. ונסב הגבול מעצמון נחלה מצרים, והיו תוצאתיו הימה"¹.

יוצא, שמים המלח הסתובב הגבול ונסב עד מדרום למעלה עקרבם, ומשם דרך אותם מקומות מוזכרים הגיע לנחל מצרים, המוכר בימינו כואדי אל עריש לפי רוב הפוסקים.

נשאלת השאלה, היכן זה אותו מעלה עקרבם המוזכר שם? ה"כפתור ופרח" בתחילת פ"א מסביר, שגבול דרום מזרח זה ים המלח, ומשם נסב הגבול. והיינו שמתעקם לצד צפון של עולם באלכסון למערב ועובר בצד דרומי של מעלה עקרבם, ומשם ממשיך דרך המקומות המוזכרים עד נחל מצרים שהוא ואדי אל עריש.

אמנם בספר "ארץ ישראל" של הרב טיקוצ'ינסקי זצ"ל מוזכר שזיהוי זה אינו נראה, כיון שארץ אדום אינה ליד ים המלח, ואילו בפסוק כתוב "על יד אדום". הרב טיקוצ'ינסקי מזהה את ארץ אדום ליד אילת, וכפי שכתוב: "ונעבר מאת אחינו בני עשו הלשבים בשעיר מדרך הערבה מאילת ומעצין גבר"². לכן צריך לומר שהגבול עובר ליד אילת. ומביא הוכחה לשיטתו, שמובא בפירוש הרס"ג בפרשת מסעי, שמעלה עקרבם זה "עקבה". ולפי זה מובן שהגבול המשיך מים המלח דרומה לעקבה, ומדרום לעקבה נסב לכיוון ואדי אל עריש.

על פירוש זה יש להעיר מספר הערות:

באופן פשוט משמע, שאדום המשיך הלאה בערבה, וכך אכן כותב בספר "כפתור ופרח", שגבול אדום הגיע עד הדרום מערבי של מואב, ואם כן יוצא שקצה ים המלח אינו מרוחק כל כך מארץ אדום כדברי הרב טיקוצ'ינסקי.

בפירוש הרס"ג בהוצאת מוסד הרב קוק לא מוזכר זיהוי זה, למרות שמוזכר למשל הציון שנחל מצרים זהו ואדי אל עריש (ושמעתי מר' אבי צוריה הי"ו שלמד בכולל באילת, שחיפש במספר מקומות ולא מצא את דברי רס"ג אלו למרות שכך מובא בשמו בספר "תבואת הארץ", והוסיף שגם אם זה כן מופיע, יתכן שעקבה זה תרגום של מעלה וממילא אולי אין הכוונה לעקבה של ימינו). אמנם בביקור חברי הכולל באילת אצל הגר"מ אליהו שליט"א, הזכיר שאילת נכללת בתוך גבולות מסעי על סמך דברי הרס"ג הנ"ל.

כגבול דרומי מוזכר דרום ים המלח, ולא ים סוף שהוא גבול טבעי בולט סמוך לעקבה. לכן היה צריך לציין זאת בפירוש ולא לסמוך על שם של עיר, בייחוד אם נראה שהתורה כן כתבה "ושתה את גבולך מים סוף ועד ים פלשתים"³.

רוב האנשים שעסקו בנושא סברו, שמעלה עקרבם נמצא דרומית לים המלח, ומים המלח כבר מתחיל הגבול לפנות (כך גם מזוהה באטלס של הרב אריאל שליט"א, למרות שע"פ רוב הוא נוטה להרחיב

¹ במדבר ל"ד, ג'ה'.

² דברים ב', ח'.

³ שמות כ"ג, ל"א.

את הגבולות). לסיכום נראה בפשטות, שלא לכולם ברור שאילת נכללת בגבולות הארץ של מסעי, וזה רק מגביר את השאלה: מנין, אם כן, שהיא אכן קדושה?

מתוך עיון בפסוקים, נראה יותר לומר שאילת היא בכלל ארץ אדום, שהרי כתוב:

א. "ונעבר מאת אחינו בני עשו הישבים בשעיר מדרך הערבה מאילת ומעצין גבר"². יוצא שאילת היא ליד "אחינו בני עשו היושבים בשעיר".

ב. "ואני עשה המלך שלמה בעציון גבר אשר את אילות על שפת ים סוף בארץ אדום"⁴.

ג. אז הלך שלמה לעציון גבר ואל אילות על שפת הים בארץ אדום"⁵.

למעשה מפורש בפסוקים האחרונים, שאילת נחשבת ממש "בארץ אדום", ואדום אינה חלק מארץ ישראל. דבר זה מוכח מדברי בעל ה"כפתור ופרח" בפ"י: "קרן מזרחי דרומי של ארץ ישראל הוא בקרן מזרחי צפוני של ארץ אדום". רואים מכאן הוכחה נוספת, שהגבול הדרומי היה דרומה לים המלח ומשם והלאה זה ארץ אדום. אמנם לגבי ארץ אדום מובא ב"כפתור ופרח" (שם): "לעתיד לבא יהיה אף ארץ אדום לנו בחסד אל עליון". דבר זה מובא ברש"י בפרשת לך-לך⁶. לאברהם הובטחו בברית בין הבתרים ארצות יי עממים, ובפועל מצאנו רק ז' עממים, ולכן כותב רש"י שג' מהם – "אדום ומואב ועמון, והם קיני קניזי וקדמוני עתידים להיות ירושה לעתיד, שנאמר: 'אדום ומואב משלוח ידם ובני עמון משמעתם'". אמנם האבן עזרא כותב שם, ש"קיני קניזי וקדמוני" הם שמות נוספים שהיו לג' מבני כנען, אך כותב ה"כפתור ופרח" שאין הלכה כמותו. וכן כתבו רוב הפרשנים.

הזכרנו לעיל את דברי ה"כפתור ופרח" (שם): "ומאותה שעה (של ברית בין הבתרים) זכה בה אברהם ע"ה לכל זרעו". יוצא שיש אחיזה לישראל בכל המקומות שהובטחו לאאע"ה. אמנם כשדן על קדושת הארץ, מזכיר את גבולות פרשת מסעי "לכל הפחות", ולא כותב את המקומות שהובטחו לאברהם בברית בין הבתרים. לכן נראה להסביר את הלשון "לכל הפחות" שאם יושבים ישראל בגבולות המלאים שהובטחו בברית בין הבתרים גם אם יש את הקדושה "לכל התועלות" מלבד חיוב מצוותיה כדבריו לעיל. כך גם משמע מהלשון בהלי תרומות שהזכרנו לעיל, כך גם מדייק המהר"י קורקוס מלשון הרמב"ם וכך גם נראה לומר בדברי ה"כפתור ופרח".

כיבוש שלמה את אילת

אמנם מוסיף הציץ אליעזר⁷ עניין נוסף ומיוחד באילת. הזכרנו את הפסוקים לעיל, המציינים ששלמה הגיע עד אילת. כך מובא גם אצל עזריה (או עוזיהו) מלך יהודה: "הוא בנה את אילות וישיבה ליהודה"⁸.

⁴ מלכים א' ט', כ"ו.

⁵ דה"י ב' ח', י"ז.

⁶ בראשית ט"ו, י"ט.

⁷ ח"ג סי' כ"ג.

⁸ דה"י ב' כ"ו, ב'.

וכותב שם המצודות: "כי שלמה **כבשה** מאדום... ובני אדום חזרו ולקחו אותה מיהודה, וכאשר הכה אמציה את אדום, לקחה מידם. ועזיהו **בנה את חומתה... ובה השיבה ליהודה**, כי בעודה פרוצה אין להתחזק בה ולהחזיקה כשלהם". וכן כותב הרד"ק במלכים (שם), שאילת "היתה למלך אדום כמו שכתוב בתורה "ונעבור מאת אחינו בני שער **מאילת** ומעציון גבר". וכן אמר בדה"י ב"י⁹ "אז הלך שלמה לעציון גבר ואל אילות על שפת הים בארץ אדום ואפשר כי דוד לקחה ממלך אדום כי מושל היה בכל ארץ אדום, כמו שאומר "וישם דוד בארץ אדום נציבים" "ובימי יהורם בן יהושפט פשע אדום מתחת יד יהודה"¹⁰ "....ועתה כשמלך עזיהו לקח אילת ממלך אדום **והשיבה ליהודה** ועזיהו בנה אותה אחר שהשיבה ליהודה....".

בהמשך שם בפרק ט"ז בימי אחז בן יותם נכדו של עזיהו עשה הישר בעיני ה' כתוב בפס' ו': "בעת ההיא השיב רצין מלך ארם את אילת לארם **וינשל את היהודים מאילות** ואדומים באו אילת....". יוצא שעזיהו בנה את העיר ובנה חומה סביבה והיתה זו עיר עם יישוב יהודי ממש, שנושלו מבתם ע"י מלך ארם. [אגב כך, יש לשים לב לנקודה מעניינת: אילת היתה אולי סמל של תקופה, שכשעשה המלך רצון ה' – הגיע שלטון ישראל אפילו לאילת, וכשהיה מלך חלש שלא עשה רצון ה' – נכבשה חזרה]. רואים שאילת בודאי היתה בתחום ממלכת שלמה, ויש לבדוק האם בצירוף זה יש מקום להחיל את דין גבולות עולי מצרים על כל המשתמע מכך באילת.

הרמב"ם¹¹ כותב: "ארץ ישראל האמורה בכל מקום היא הארצות **שכובש אותן מלך ישראל** או שופט או נביא מדעת רוב ישראל, וזה הוא הנקרא כיבוש רבים". וכותב שם הרמ"מ, שעבר הירדן נקרא ארץ ישראל וחייבת מן התורה (במצוות), ומה שאומרים שעמון ומואב נחשבים כארצות סביבות ארץ ישראל¹², היינו החלקים שלא נכבשו על ידי ישראל, שלא הוחזקו ביד סיחון מלך האמורי.

בהמשך כותב שם הרמב"ם, שהגדרת א"י לעניין מצוותיה (בניגוד לקדושתה – שתלויה בהבטחת אברהם, כהערת המהר"י קורקוס שם) היא: "הארצות שכובש אותם מלך ישראל, או שופט או נביא מדעת רוב ישראל", לעומת סוריא שהביא הרמב"ם בהמשך, שזה לא כארץ ישראל ולא כח"ל כיון שכבשה קודם שיכבוש כל ארץ ישראל, שעדיין נשארו בה משבעה עממים, "ואילו תפס כל ארץ כנען לגבולותיה תחילה ואח"כ כבש ארצות אחרות היה כיבושו כולו כא"י **לכל דבר**".

יוצא ע"פ הרמב"ם: א. רק סוריא מוזכרת ברמב"ם כמקום שנכבש ולא התקדש; אילת שנכבשה ע"י מלך, מן הסתם מדעת רוב ישראל, נחשבת כא"י.

וביחוד אם נאמר שהכיבוש היה בידי שלמה, כדעת המצודות לעיל (ווייתכן שאין מחלוקת בינו לבין הרד"ק דלעיל, ודוד החל כיבוש, אך הושיב שם נציבים שהעלו מאדום מס, ושלמה השלים את כיבוש העיר ובנאה והושיב שם את ישראל), שהרי מן הסתם שלמה כבש אחר שהשלים את כיבוש שאר הארץ¹³.

רש"י בגיטין¹⁴ מביא, שההסבר לדין כיבוש יחיד הוא שכבשה המלך לצרכו ולא לצורך כלל ישראל, ולשיטתו אין הוכחה לגבי דין אילת האם כבש לצרכו או לצורך כלל ישראל. אך בעלי התוספות שם מביאים (וכך משמע מדברי הרמב"ם), שזה עניין של קדימה, שלפני ההרחבה צריך לכבוש את ה"פלטריין

⁹ ח', י"ז.

¹⁰ מל"ב ח', כ'.

¹¹ הל' תרומות פ"א, ה"ב.

¹² שם ה"א.

¹³ עי' לקמן התייחסות לכך בדברי הרב זוין זצ"ל.

¹⁴ ח'.

של מלך", אך אחר כיבוש כל א"י מובא ש"כל מקום אשר תדרוך כף רגליכם בו לכם נתתיו". ויוצא שכל מקום שכובשים, ואפילו מחו"ל – היה קדוש, אף אם נכבש בכיבוש יחיד. יוצא מהתוספות הנ"ל (ומדברי הרמב"ם), שאילת שנכבשה ע"י שלמה נחשבת ככיבוש רבים, וממילא היא בתחום ארץ ישראל בגבולות עולי מצרים.

אמנם יש לעיין בדבר שהרי גם אם נגדיר זאת כגבול עולי מצרים אולי זה היה קדוש לזמנם אך בטלה הקדושה מרגע שעזבו את המקום. אמנם מביא הצי"א מביא שם את דברי הספר "פרשת דרכים", אשר חיבר בעל המשל"מ, הכותב לגבי ארצות קיני קניזי וקדמוני שיש להם קדושת ארץ ישראל אף אם יכבשו אותם תחילה לפני שכבשו שאר ארץ ישראל, ואין לזה דין של "פלטרינן של מלך" תחילה, **ודינם כארץ ישראל לכל דבר**.

ומביא הצי"א את הספר "מור וקציעה" מאת היעב"ץ (סי' ש"ו בקונטרס גדר יישוב ארץ ישראל), שדן על ארץ אדום, אם יש לה דין קדושת ארץ ישראל. וכותב בתחילה שזה לפחות כסוריא שחייב בה תרומות ומעשרות מדרבנן, ובאדום אולי אפילו מדאורייתא. אך מביא צד שני, שייתכן שכיון שלא נתיישוב בה בימי בית ראשון ושני, אין זה נכלל במעלת ארץ ישראל. אמנם, לעיל הוכחנו בפסוקים שהושיבו שם יהודים בימי בית ראשון, ואם כן זה ודאי כארץ ישראל בגבולות עולי מצרים. [אמנם, מובאת שם סברא שיישוב נחשב מה שהחזיקו עד הגלות, אך מביא בשם ספר "תבואות הארץ" שכותב שלא מצאנו גדר זה מעולם].

יוצא אם כן, שלמרות שאילת לא מובאת בתוך גבולות פרשת מסעי, לפי הצי"א היא נחשבת כדין גבולות עולי מצרים עם כל המשתמע מכך. גם בספר "מעדני ארץ" מאת הגרש"ז אוירבך זצ"ל¹⁵ נוקט כדבר פשוט שמה שכבשו דוד ושלמה נכלל בתוך גבולות עולי מצרים, בניגוד לכיבוש החשמונאים שאינו נחשב בגבול עולי בבל. החילוק ביניהם הוא שגבול עולי בבל נחשב כקדוש מכח הקידוש של עזרא, ואילו גבולות עולי מצרים תלויים בעצם הכיבוש. אמנם ב"מנחת שלמה"¹⁶ כותב, שאין לנו "לחדש מעצמנו שיש ערך למה שאילת נכבשה פעם ע"י ישראל בבית ראשון" וצריך לעיין בדבריו. שם בתשובתו על יום טוב שני של גלויות באילת, מוסיף הגרש"ז א שדברי הרב טוקצינסקי שמחשיב את גבול עולי מצרים ממפרץ עקבה לא ברורים, כיוון שפשוט שאין להרחיק את הגבול הדרום מערבי של עולי מצרים מואדי אל עריש ואפילו משמע ברמב"ם שגבול עולי מצרים הגיע עד אשקלון בלבד וא"כ איך יתכן שמפרץ עקבה הוא בכלל גבול עולי מצרים? אמנם לענ"ד דברים אלו לא ברורים שהרי גם אם הגבול הדרום מערבי נמצא במקום אחד אין לנו כל נתון איפה הגבול דרום מזרחי עובר והאם הקו המחבר הוא אלכסוני או ישר, אחרי עיון במפה ניתן אפילו לומר ההפך מדבריו, כי אם נתקדם בואדי אל עריש על יובליו השונים נמצא יובל אחד שפונה לכיוון אילת וההגיון הוא ללכת ממנו ולהמשיך אותו בקו ישר שיוביל אותנו לאילת. היובלים האחרים הולכים לתוך סיני לכן בהחלט יתכן שאם בדרום מערב הגבול הוא בואדי אל עריש הדרום מזרחי יכול להגיע לאילת. (אמנם הקשנו על שיטה זאת של הרב טוקצינסקי מסיבות אחרות עיין לעיל).

התוקף ההלכתי של כיבוש אילת על ידי חיילי צה"ל

שאלה נוספת שיש לתת עליה את הדעת היא השאלה על מעמד כיבוש הארץ שנעשה בימינו – האם יש לכיבוש זה תוקף הלכתי כלשהו? הצי"א בח"י ס"א דן בשאלה זו ומביא מספר מקורות בעניין.

¹⁵ הל' תרומה פ"א ה"ז, אות ד'.

¹⁶ ח"ב סי' מ"ד.

המקור הראשון והעיקרי בעניין זה, הוא מספר "הלכות ארץ ישראל" המיוחס לטור (למרות שרבים טוענים שלא הוא זה שכתבו). בעל ההלכות כותב שם לגבי מצות חלה: "ולפי דעתי לא בעיא קידוש מקום, מכל מה שכבשו עולי מצרים. ואפילו היום, אם תהיה עיר אחת בארץ ישראל, מיוחדת לדירת ישראל ולא יהיה עליהם אימת גוי שיוכל לגרשם ממנה, זוהי קדושתה, וחייב במעשר מדאורייתא". לדברים אלה, המיוחסים לטור, ישנן השלכות מרחיקות לכת לגבי כל המציאות בזמננו.

אמנם, יש לעיין היטב בדבריו, שהרי הוא בעצמו פסק בטור ביו"ד סי' של"א, שקדושת עולי מצרים בטלה "וקדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבא".

ייתכן להסביר את הדברים ע"פ דברי המבי"ט, שכותב שקדושה שניה לא הצריכה רוב ישראל, אלא עזרא וסיעתו קדשוה. יוצא, שבעצם קדושת עולי מצרים לא בטלה לגמרי אלא גנוזה בארץ, ועזרא חידש זאת על ידי קידוש המקומות שישבו שם, והוציא אל הפועל את אותה קדושה גנוזה. אמנם עזרא עשה זאת על ידי קידוש המקום, אך ייתכן שבמקומות שיש בהם כיבוש וחזקה – אפשר שקדושתם מתעוררת ללא קידוש בפה. וזו כוונת בעל "הלכות ארץ ישראל", בדברו על מקום שאין בו אימת גוי ויש בו דירת ישראל, היינו כיבוש וחזקה.

אמנם, דברי הטור עדיין צריכים הבהרה, שהרי הוא כותב בהלכה קודמת, שבבית שני התקיימו תרומות ומעשרות מדרבנן, ולפי מה שהסברנו בשיטתו – כשהחזיקו בארץ בתקופת מלכי החשמונאים, שממש נאחזו בארץ, התחייבו מדאורייתא בתרומות ומעשרות, בגלל שתרומות ומעשרות תלויים בדין "בארצך" – המיוחדת לך? וייתכן שהתכוון, שבתקופת עזרא עוד לא היה חיוב מדאורייתא כל עוד לא נאחזו בה בצורה ממשית. מכל מקום רואים שהוצרכו לקידוש מחודש, שלא כסברא שהבאנו בשם המבי"ט.

יש לשים לב בדברי ה"הלכות ארץ ישראל", שנראה על פניו כי יש סתירה בדבריו, שכותב "שכלל הפירושים אין תרומות ומעשרות נוהגין בארץ ישראל בזמן הזה אלא מדרבנן", ולפי שיטתו היה צריך להתנות שאם נאחזו בארץ לגמרי שיהיה חיוב מדאורייתא?

אמנם יש המתרצים, שיש חילוק בין שביעית שתלוי ב'כל יושביה עליה', לדין תרומות ומעשרות שתלוי בכיבוש הארץ. אך כותב הצי"א, שהדברים משובשים בזה וספק אם אפשר ללמוד מהם.

בעניין דין השו"ע לגבי חיוב 'כל יושביה עליה' מחדש הצי"א שם חידוש עצום. הוא מביא את שאלת הגי' דוד מקרלין – מתי חל הגדר הזה של 'ביאת כולכם'? ועונה: "לא נדע עד ביאת מורה צדק". ואכן, היום השאלה היא קשה ביותר, בייחוד לרגל ההתבוללות הנוראית בחו"ל והעלייה המאסיבית לארץ – כיצד נקבע בדיוק מתי היא 'ביאת כולכם'?

לכן אומר הצי"א: "המודד הוא שישים ריבוא מישראל, כפי שמצינו שהיה בכזאת ביוצאי מצרים שיצאו לכבוש את הארץ, וכל שנמצאים בארץ ישראל סי' ריבוא מישראל נקרא כבר כל יושביה עליה. ובימי עזרא מכיוון שלא עלו מספר זה... לא הועילו בקידושם לחייב בתרומות ומעשרות מן התורה".

הצי"א הוכיח דבריו מדברי רבנו גרשום, שאומר על הגמרא בערכין¹⁷, שהפסיקו למנות יובלות משגלו שבט ראובן וגד וחצי המנשה. הגמרא דוחה הו"א שמנו יובלות בתקופת עזרא, שהרי בעזרא כתוב: "כל הקהל כאחד ארבע רבוא אלפים שלש מאות וששים", ומפרש רבנו גרשום יוצא שאפילו עיזור

¹⁷ ל"ב:

מישראל לא היו במקומם, שהרי **"לעולם אין ישראל פחותין מס' ריבוא**, כ"ש שלא מנו יובלות". יוצא, שהתלות של כל יושביה היא במספר ס' ריבוא.

ומביא הצי"א, שה"ישועות מלכו" על הרמב"ם¹⁸ מבליע בדבריו הנחה פשוטה, שהמספר ס' ריבוא הוא המחייב לעניין כל יושביה עליה. וכך אומר הרמב"ם, שחייב תרומה מדאורייתא הוא "בזמן שכל ישראל שם שנא': "כי תבואו" ביאת כולכם כשהיו בביאה ראשונה...". ואומר ה"ישועות מלכו" על הר"מ שם: "והיינו טעמא שלא היה יכול להיות חזקה גמורה (בזמן עזרא) **דבעינן ס' רבוא ומדעת רוב ישראל** וכיוון שלא היה כיבוש רק חזקה **בעלמא לא נתחייבו**". יוצא א"כ, שדעת רבנו גרשום היא כ"הלכות ארץ ישראל", שחייבים היו בהמשך ימי בית שני בהפרשת תרומות ומעשרות מדאורייתא, כשהגיעו למספר ס' ריבוא. ואולי גם הר"מ פוסק כך (ע"פ ה"ישועות מלכו"). ממילא נגיע לחידוש נוסף: בקדושה ראשונה כותב הרמב"ם¹⁹, שהיתה מפני הכיבוש בלבד ולא הצריכו קידוש בפה, כפי שמבאר שם הרדב"ז, וא"כ גם בזמנו אין צורך בקידוש בפה אלא עצם הכיבוש מחיל את הקדושה, ומה שהיה בימי עזרא שהיה צריך קידוש ולא הספיקה חזקה, כי אז לא היו ס' ריבוא.

וממשיך הצי"א, שאמנם צריך מלך לכיבוש רבים או נביא כדברי הרמב"ם²⁰, אך כותב שע"פ דברי מרן הגרא"ה קוק זצ"ל ב"משפט כהן"²¹, שכאשר אין מלך יש לאלה המוסמכים מטעם העם להנהיגו – שופט או נשיא וכדו' – תוקף של מלך. ומביא שגם היעב"ץ כותב כך, שהועילו כיבושי החשמונאים למה שנשאר בידי ישראל עד גלותם. וכותב הצי"א, שברור שלממשלה ולכנסת יש סמכות לכבוש ובייחוד דברים שנכבשים ע"י צה"ל, אשר הוא בודאי צבא של כל העם ופועל בשם כולם. אמנם, יובלות ודאי שאי אפשר לחדש, שהרי אומר הרמב"ם שזה תלוי בחלוקת הארץ לשבטים "שלא יהיו מעורבבים שבט בשבט אלא כולם יושבים כתקנן"²².

הכיבוש שלנו, צריך שיהיה כיבוש לשם התיישבות, ולא לצורך בניית קווי הגנה או קלף מיקוח; כיבוש מוחלט (ומבחינה זו אילת תואמת לגדר זה).

יוצא לפי סברת הצי"א, שיש לחשוש שלכיבוש היום יש תוקף מדאורייתא מדין כל יושביה עליה, ולדעת "הלכות ארץ ישראל" אפילו מצד עצם ההתיישבות, שאנחנו בעלי בית על המקום, חייב לפחות בדיני מעשרות (הצי"א מעלה זאת כדבר חדש, ומשמע שלא קבע זאת בצורה חד משמעית). יש לציין, שהרבנות הראשית מתייחסת לארץ כאל חיוב דרבנן, ולכן יש למכור גם באילת את הקרקעות לנוכרי בשמיטה. מ"מ יתכן שאם סברא זו אינה בניגוד להלכה אחרת, יש להחמיר בעניין מצוות התלויות בארץ, וממילא בפשטות יש גם מצוה לגור במקום. הספק יהיה ביחס לשאר המקומות שבגבולות עולי בבל, שם דרגת חיוב המצוות היא ודאית. ויבורר עוד החילוק לקמן.

שיטת הגר"ש ישראל זצ"ל בעניין אילת

¹⁸ הל' תרומות פ"א, הכ"ז.

¹⁹ פ"א מהלכות תרומות ה"ה.

²⁰ פ"א מהלכות תרומות ה"ב.

²¹ ס' קמ"ד

²² פ"י מהלכות שמיטה ויובל ה"ה.

עד כאן הבאנו מספר מקורות, שיש מצות יישוב א"י במגורים באילת. אמנם חולקים בדבר. הגר"ש ישראלי זצ"ל כותב מאמר מפורט בעניין זה בספרו "ארץ חמדה". ונשתדל להביא עיקר דבריו כאן.

הגר"ש ישראלי²³ מדייק גם הוא את שיטתו מדברי הר"מ שהוזכרו לעיל. אומר הר"מ: "א"י האמורה **בכל מקום** היא בארצות שכובשן מלך ישראל". יוצא שהגדרת א"י בכל מקום תלויה בדין כיבוש, ובלי זה אין שם א"י על המקום וממילא אינו נחשב כא"י ואינו חייב במצוות התלויות בארץ. דבר זה מדויק מהפסוק "כל המקום אשר תדרוך כף רגלכם בו לכם נתתיו". הספרי מסביר חלק זה של הפסוק ע"פ המשכו, שהרי כבר נאמרו הגבולות במפורש "מן המדבר והלבנון, מן הנהר נהר פרת, ועד הים האחרון יהיה גבולכם", ולשם מה צריך את הפסוק "כל המקום..."? אלא לומר, ש"כל המקומות אשר תכבשו חוץ מן המקומות האלו, הרי הוא שלכם". יוצא, שגם המקומות בתוך הגבול תלויים בכיבוש, וגם המקומות מחוץ לגבול תלויים בכיבוש.

אמנם, יש לדון בזה. בשלמא המצוות התלויות בכיבוש וחלוקה, מובן שעד שאין כיבוש אין קדושה, אך היו מצוות שחייבים עליהן ישר עם הכניסה, לפני הכיבוש וחלוקה? ה"ישועות מלכו" מביא, שקדושת הארץ לעניין מצוות אלה, חלה מיד עם הכניסה לארץ, ורק המצוות התלויות בכיבוש, חלו אחר הכיבוש והחלוקה (וכך מביא החזו"א ס"ג סק"א). אמנם, הרב ישראלי נוטה לדעת ה"זכרון יהונתן", האומר שכל הקדושה חלה תמיד, לעניין כל המצוות, אך רק אחר כיבוש, ואם "לא נכבש המקום, אינן ארץ ישראל, ואין שום מצוות מאלו נוהגות שם", וכן לשיטתו משמע מהר"מ המובא לעיל. (בניגוד למה שאמר הכפתור ופרח).

הגר"ש ישראלי²⁴ מביא את רש"י על התורה, שניתן לדייק מדבריו אחרת. מבאר רש"י²⁵, שהסיבה שהכתוב מונה את גבולות הארץ בצורה מפורטת היא: "לפי שהרבה מצות נוהגות בארץ ואין נוהגות בחוצה לארץ, הוצרך לכתוב מצרני גבולי רוחותיה סביב, לומר לך מן הגבולים הללו ולפנים המצות נוהגות". רש"י אינו מתנה זאת בכיבוש אלא בעצם המקום. כך מדויק גם מהר"ן על המשנה ד"ה "ובמאי דתנן" ומהרשב"א ועוד, שהוכיחו בריש מסכת גיטין שעכו היא מא"י, מהפסוק "אשר לא הוריש את יושבי עכו", וכותב הר"ן "מוכח שמא"י היא". יוצא מדבריו, שלא היה כיבוש ובכל זאת נכלל בקדושת עולי מצרים והיה חייב בתו"מ, וכותב הגר"ש ישראלי שדברים אלו חולקים על דברי הר"מ דלעיל שתלה הדבר בכיבוש.

הרב ישראלי²⁶ התייחס גם לדברי הכפתור ופרח שהזכרנו לעיל, שסובר שקדושת הארץ אינה תלויה במצוותיה, וכל דין הכיבוש והכניסה לארץ הוא רק לעניין חיוב המצוות, אך הקדושה חלה, מאז תקופת אברהם אבינו ע"ה. השאלה על איזה גבולות חלה קדושה זו?

הכפתור ופרח כותב: "כל מה שבתוך גבולי ארץ ישראל הנזכרים באלה מסעי, הכל **לכל הפחות** קדוש בקדושת ארץ ישראל לכל התועלות המבוקשים ממנה". יוצא מדבריו, שלא רק גבולות מסעי קדושים אלא גם הגבולות האמורים בתחילת ספר דברים, המרמזים לעניין הגבולות של "ברית בין הבתרים" – גבולות עשרה עממין, גם הם קדושים.

²³ ארץ חמדה א' שער ג', סי' א'.

²⁴ שם שער ב', ס"ג.

²⁵ במדבר ל"ד, ב'.

²⁶ שער א', פ"ט.

מסכם הרב ישראלי: העולה מתוך דברי הכפתור ופרח שם, שיש מדרגות וקדושות שונות בא"י. יש שתלויות בהבטחה לאבות, יש שתלויות במעשה הכיבוש, ויש שתלויות בעצם גבולות מסעי. השבח של הארץ אינו תלוי במצוות, אלא רק בעצם הקדושה העצמית שיש לארץ מזמן האבות, וממילא אינה יכולה להיבטל לעולם.

השאלה שיש לדון עליה היא לעניין מצות ישיבת ארץ ישראל (נפק"מ לדין "הכל מעליך", למשל) – האם מצוה זו תלויה במצוות התלויות בה, או בעצם מעלת ישיבת א"י?

המהרי"ט²⁷ נשאל שאלה על בעל שהיה לו רכוש בעיר עזה ורצה לכפות את אישתו לגור שם. המהרי"ט ענה, שיש הוכחה מגיטין, שדרומה מאשקלון נחשב כחו"ל, והנימוק לזה הוא שלא נכבשה בכיבוש ע"ב. ומוסיף, שנהגו להחזיק את עזה כחו"ל לעניין שביעית, וכל פירות ירושלים בשמיטה היו מביאים מעזה.

וכן בירושלמי מובא שמינו זקנים בחו"ל למרות שאין מינוי זקנים בחו"ל, אך אם המינוי הוא ע"מ שיחזרו לא"י מותר. ונאמר שם שמינו את ר' יצחק בר נחמן **מעזה** ע"מ שיחזרו לא"י. יוצא שדרומה מאשקלון אינו נחשב כא"י לעניין מצוותיה ולעניין מינוי זקנים, וממילא זה גם לעניין מצות הישיבה שם.

אמנם הכפתור ופרח כתב, שקדושת המצוות התלויות בארץ בטלה, אך היא אינה קשורה לדין שאר דברים שבקדושה, ששם הקדושה לא בטלה. מ"מ כותב המהרי"ט שזה נכון רק לעניין קבורה ולא לעניין דין 'כופין', שהיא קשורה למצות התלויות בארץ.

יוצא למסקנת המהרי"ט, שדין 'הכל מעליך' לארץ ישראל נובע מהמצוות התלויות בארץ. אמנם הוא עצמו הוכיח (יו"ד סכ"ח), ש'הכל מעליך' זה משום עצם המצוה לגור בארץ וקדושת ישיבתה. ומביא את דברי הרמב"ן בספר המצוות כהוכחה, וראייתו היא שאם לא כך – אין אישה, ובייחוד עבד, כופין לעלות לארץ, שהרי הם עצמם אינם חייבים בתו"מ. מוכרחים לומר שיש מצוות ישיבת הארץ שלא תלויה במצוותיה, אלא שהחלה עוד מתקופת האבות, ולכן יעקב חשש מעשיו שיש לו זכות ישיבת א"י, ע"ש באריכות. לכאורה, יוצא שיש סתירה בדבריו: מחד אין מצות יישוב א"י בגבולות שמעבר לגבולות עולי בבל, ומאידך מצות יישוב הארץ לא קשורה לקיום המצוה.

תירוץ הסתירה בדברי המהרי"ט

כדי לתרץ את הסתירה מחדש האבנ"ז²⁸ גדר חדש. לטענתו, המצוה של יישוב א"י היא רק בזמן "שיש שלום, שישראל ראויין לארץ. אבל בזמן הגלות... איך יהיה מצוה?" יוצא שעל ישראל ככלל אין מצוה, אך על יחיד שהגיע לדרגה שהוא באופן פרטי ראוי לדור בארץ, יש מצוה גם בזמן הזה. [לעני"ד סברא זו קשה להבנה, שהרי מנין גדר זה, שלא מצאנו בראשונים חלוקה זו?].

האבנ"ז חילק ג' דרגות במצות יישוב הארץ:

²⁷ ח"א תשובה מ"ז.

²⁸ יר"ד סי' תנ"ד.

א. **מצות עשה של יישוב הארץ.** בכלל זה כל הארצות שנכבשו, בהם התקיים גדר המצוה של "וירשתם אותה וישבתם בה". ממילא כיון שקי"ל שקדושה ראשונה לא קדשה לע"ל, זה הופך להיות גדר של דרבנן – גם בעניין מצות יישוב הארץ.

ב. **קיום המצות התלויות בארץ.** כמובן, זה רק במקום שיש דין מצוות התלויות בארץ.

ג. **מגורים במקום מקודש לשכינה.** דין זה לא קשור לדין כיבוש ויישוב הארץ. ההסבר לזה הוא שא"י היתה כבר מאז ומקדם קדושה, ולא היתה תחת ההשגחה של "שרים" כבחוו"ל, כדברי הרמב"ן בפירושו עה"ת²⁹, שהשגחת ה' בחוו"ל היא ע"י "שרים". לעומת זאת בא"י, ההשגחה ישירה "עיני ה' אלוֹקִיךָ בה" תמיד. [לכן לאברהם אבינו לא החשיבו את ישיבת חוו"ל, לעניין שהיה עם אישתו עשר שנים בלא שנולד להם ולד, שמעיקר הדין צריך לגרשה³⁰]. יש להעיר על זה, שהאבנ"ז כותב שכל זה רק ביהודה ובגליל, אך עבה"י היה תחת שלטון שרים, ורק כשכבשו אותו נכנס תחת השגחת ה', אך כשיצאו ממנו, חזר להיות תחת השגחת השרים (האבנ"ז מדייק זאת מדברי האלשיך על הפסוק ביהושע "אם טמאה ארץ אֶחָזְתְּכֶם"³¹, למרות שמדברי הכו"פ לא נראה לומר כך וכדלקמן). מ"מ לפ"ז יש ערך לגור גם היום רק במקום שהשגחת ה' היא ישירה, והיינו ביהודה ובגליל; ממילא אילת אינה נכללת בגדר זה של השגחה ישירה של ה'.

ע"פ הנ"ל מסביר האבנ"ז את המהרי"ט: כשהוא אמר שלא כופין לעלות – זה היה לעזה, ושם הרי אין השגחת ה' ואין מצוות התלויות בארץ, שהרי לא קדושה עולי בבל. אך ביו"ד – שם מדובר על עיקר א"י שנכבשה בבית שני – שם יש מצוה דרבנן, ואדם יכול לטעון שהוא צדיק וראוי לשבת בא"י גם בזמן הזה וממילא יכול לכפות גם את אשתו. ומסיק האבנ"ז שבמקומות שלא כבשו עולי בבל "אין כאן לא מצוה ולא סברה". ממילא כך יהיה גם בעיר אילת, דלית מאן דפליג שלא נכבשה ע"י עולי בבל (אא"כ נאמר שהתחדש משהו בתקופתנו).

דבריו הם מחודשים ואינם תואמים לדברי הפת"ש³², שכותב "כל הזמנים שוים לקיום מצוה זו (יישוב א"י) וכן מבואר מכל הפוסקים ראשונים ואחרונים שכתבו שכופין האישה שתעלה", משמע שלדעתו אין חילוק כזה בין דרבנן לדאורייתא ותמיד ההתיישבות היא דאורייתא, ונראה שלשיטתו ה"וירשתם אותה" – מצות הכיבוש, אינו "מעכב את "וירשתם בה" – מצות הישיבה בא"י, למרות שפשוט ששלמות המצוה היא בשני הדברים.

התשב"ץ³³ דן גם הוא בדין 'כופין' לגבי עבר הירדן, והוא מחלק בין מצוות התלויות בארץ שקיימו שם בבית ראשון (בארץ ראובן וגד), לבין מעלת הנבואה שיש בא"י, וחשיבות הדר בא"י עליו נאמר שעונותיו נמחלין³⁴, וכן הקבורה בא"י, שכל אלה אינם קיימים בעבה"י. התשב"ץ מוכיח דבריו, ואומר שלמשה רבנו ע"ה נחשב כאילו נקבר בחוו"ל למרות שקבור בעבה"י. לכן מסיק, שאין כופים לעלות מעבה"י ליהודה, כי לעניין מצות ישיבת א"י שווים יהודה והגליל ועבה"י, אך לעניין השראת שכינה ומעלת קבורה, יש עדיפות ליהודה ולגליל. גם לעניין גזירת טומאת ארץ העמים, יהודה עבה"י והגליל שווים, שאין בהם

²⁹ ויקרא י"ח, כ"ה.

³⁰ רש"י בראשית ט"ז, ג'.

³¹ יהושע כ"ב, י"ט.

³² אה"ע סי' ע"ה, סק"ו.

³³ ח"ג סי' ג

³⁴

דין טומאה, ומה שקראה הכתוב³⁵ "טמאה" זה מצד שאין בה שכינה כדלעיל. לכאורה ניתן לומר שאילת גם היא כלולה בחילוק זה. יוצא שיש ערך מצוותי לגור בה, אך אין בה מעלת שכינה וכדו'. (יש להעיר שהרד"ק אומר על הפסוק: "טמאה ארץ אחוזתכם" שאמרו ישראל לבני גד וראובן, שהכוונה היא רק שהשגחת ה' ע"י שר, אך משמע שזו לא טענה אמיתית וארצם של בני גד וראובן נחשבת כקדושה, בניגוד להבנת האבנ"ז דלעיל ע"פ האלשיך שם, ובניגוד לדברי התשב"ץ. לפי זה יתכן שבפועל יש שם שכינה וכך גם באילת.)

הרב ישראלי גם הוא כותב אליבא דמהרי"ט, שאמנם יש מצוה לשבת בא"י, בלי קשר לקיום המצוות התלויות בארץ - כפי שמשמע מדברי הרמב"ן, אמנם גדרי קיום המצוה, הם רק בתנאי שחל באותו מקום גם חיוב המצוות התלויות בארץ. "מעלת הארץ וחשיבותה לחיים ולמתים"... אין בהם כדי לחייב את הישיבה בארץ-ישראל. הגדר לחיוב במצות ישוב א"י הוא רק מקום שיש בו מצוות התלויות בארץ. ממילא הדין שכופין האישה או הבעל לעלות לא"י אינו קיים אם אין את קדושת הארץ לענין המצוות התלויות בה. לכן הוא מסיק, שלא ניתן לכפות אנשים לעלות לא"י רק בגלל הקדושה שבה, אלא דווקא הקדושה של המצוות התלויות בארץ היא שיכולה ליצור את החיוב לעלות לא"י. יוצא א"כ מתוך דבריו שיש איסור לצאת ממקום שנכבש ע"י עולי בבל למקום שנכבש אפילו ע"י עולי מצרים, שהרי מבטל בזה מצוות יישוב א"י. הוא מוכיח דבריו גם מדברי התוס'³⁶ והרבה ראשונים בגיטין שרבנן היו נפרדים האחד מהשני בעכו ומשמע שהסיבה היא שאסור לצאת מא"י לחו"ל, א"כ יש הוכחה מפורשת לדברי המהרי"ט שמצוות ישיבת הארץ תלויה בגבולות עולי בבל ובזמן עולי בבל היתה עכו גבול צפוני.

אמנם מסקנת הרב ישראלי מדברי התוס' בגיטין צריכה עיון, (כפי שראיתי שואלים) יתכן שמצד איסור היציאה מהארץ יש להקפיד להיות דווקא בעיר ישראלית ולא במקום תחת שלטון זר. הדבר מוכח מדוד המלך שאמר: "כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמור לך עבוד אלוהים אחרים"³⁷ שדורשין חז"ל: "כל הדר חו"ל דומה כאילו עובד עבודת כוכבים"³⁸. דוד אמר "כי גרשוני" כשברח לגת, יוצא ששלטון ישראלי גם הוא קובע את המצוה ויציאה ממנו זה כיציאה לחו"ל ולכן נזהרו שלא לצאת מגבולות עכו. אולי ניתן להרחיב ולומר שהמצוה בהקמת יישוב תחת שלטון ישראלי, שייכת תמיד בכל א"י ואין זה משנה מהם הגבולות, של עולי מצרים או בבל ובזה מקיימים את מצוות "וירשתם אותה וישבתם בה". השלטון וההתיישבות בכל מרחבי הארץ, הם הנותנים תוקף למצוה. ולמרות ששאר א"י בגבולותיה חשובה, יש חשיבות מיוחדת לשלטון ישראל על המקום.

כך אפשר להסביר הוכחה נוספת שמביא הרב ישראלי לדבריו. התוס' בתחילת גיטין מביא שרבנן היו נפרדים האחד מהשני בעכו ומוכיח שעכו היא א"י שהרי אסור לצאת לחו"ל יוצא שהחשיבו את שאר א"י כחו"ל. לפי דברינו מובן שהם לא רצו לעזוב מקום שהיה בו שלטון ישראלי למקום אחר.

³⁵ יהושע פכ"ב, י"ט.

³⁶ גיטין ב' ע"א, ד"ה "ואשקלון כדרום".

³⁷ שמואל א' כ"ו, י"ט.

³⁸ כתובות ק"י.

כך גם נסביר את ראיית המהרי"ט מדברי התוס' בגיטין שמוכיח שעכו אינה כא"י מדברי הירושלמי³⁹ שהמוכר עבדו (כנעני) לעכו יוצא לחרות ואפי' מעכו לעכו. מסביר התוספות שהכוונה בדברי הירושלמי, שהמוכר מחלק עכו שנכבש ע"י עולי בבל לחלק שלא נכבש יוצא לחרות. הסיבה שהמוכר עבדו לעכו יוצא לחרות היא שמרוחקת משאר היישוב בארץ, ממילא נחשבת כח"ל לגבי שאר הארץ. משמע שחרור העבד נגרם כתוצאה מההתרחקות מעיקר יישוב הארץ, שם היתה השפעה גדולה יותר של הגויים ובודאי בחלק הלא ישראלי של עכו. לכן מי שמוכר עבדו לשם, גרם שהעבד יוצא מתחת השפעה ושלטון ישראלים וממילא עוזב את כל המצוות. כך כותב הגר"י אריאל שליט"א בספרו אהלה של תורה ח"ד ס"ו. וכן משמע ברמב"ן בגיטין שמסביר שר' אבא היה מנשק סלעי עכו כיון שהיתה קדושה בקדושת עולי מצרים ונכון שלעניין גיטין עכו כצפון, אך קדושתה עדיין קיימת. ומדגיש שם הרמב"ן שאמנם קדושת עולי מצרים בטלה אך אעפ"כ היא עומדת בקדושתה לעניין ישיבתה ודירתה. ומה שנישק סלעי עכו ולא צפונה משם, למרות שזה גם קדוש בקדושת עולי מצרים, יתכן פשוט ששם יצא מהארץ, שהרי עכו עיר נמל היתה ולכן הוא יצא מא"י וחזר דרך שם ולכך נישק דוקא שם. (ע"פ הגר"י אריאל שם).

מכל מקום יוצא לפי דברים אלו של הרב ישראלי וכך משמע במהרי"ט, שלכאורה אין גדר של מצוה לגור באילת, שהרי לא נכבשה בכיבוש עולי בבל, למרות שיש קדושה במקום מצד ההבטחה לאבות. ראינו שלפי האבני"ז השגחת ה' באילת לכאורה אינה ישירה אלא ע"י שרים אך ראינו ע"פ הרד"ק שלא כך וההפך הוא הנכון.

דעת הגר"ש ישראלי בעניין הארצות שנכבשו מעבר לגבולות פרשת מסעי

הגר"ש ישראלי מביא גם את דברי הרמב"ן⁴⁰ שאומר שהבקשה של "אעברה בארצך", היתה כיוון שלא היתה תוכנית בתחילה לכבוש ארצות אלו, ובמקום זה, ליישב את ישראל בעבר הירדן המערבי בלבד, "שהיא ארץ הטובה אשר היא זבת חלב ודבש"⁴⁰ וגם אחרי הכיבוש, לולא בקשת בני גד ובני ראובן, היתה ארץ זאת נשארת חריבה. ומביא שם את המדרש האומר שארץ כנען הראויה להשראת שכינה מעבר הירדן והלאה. מסיק מכך הרב ישראלי שכוונת הרמב"ן היא לומר שגבולות א"י של פרשת מסעי שהם לא כוללים את אדום, מואב והאמורי, בהם יש ציווי ליישב, שאר הגבולות הם של הרחבה, ואין בהם מצוות "וירשתם אותה וישבתם בה". אמנם ארץ סיחון ועוג היתה חלק מארץ ז' עממין אך לא נצטוו לכבושה ומה שנכבשה ונתקדשה לעניין מצוות התלויות בארץ, זה מדין כיבוש מלך ולכן חיוב המצוות בעה"י, היה רק אחרי כיבוש שאר הארץ, שהרי כיבוש המלך טפל לקדושת עיקר הארץ.

אמנם בספר דברים⁴¹ אומר הרמב"ן שהפסוק "פנו וסעו לכם" וגו' מהווה ציווי לכיבוש הארץ, והגבול הוא "עד הנהר הגדול נהר פרת", א"כ יוצא שנהר פרת כלול בגבולות הציווי, למרות שזה לא בגבולות מסעי! מסביר הגר"ש ישראלי שאכן בגבולות מסעי יש את עיקר דין הכיבוש, ומה שכתוב עד נהר פרת זה שייך לגבול ההבטחה, שתלוי בכיבוש ע"י מלך אחרי כיבוש עיקר הארץ ע"פ הגבולות שבפר מסעי. יוצא מ"מ שמצוות "וירשתם" אין שם. הדברים מוכחים מזה שארץ סיחון ועוג לא נכללה בפרשת מסעי אלא כהבטחה שכשיעשו רצון ה' ירשו אותה. א"כ אין שם מצוות ירושה וישיבה. מ"מ בלאו הכי אין הדיון

³⁹ גיטין פ"א, ה"ב.

⁴⁰ במדבר כ"א, כ"א.

⁴¹ פ"א, ז'.

למעשה, שהרי מקומות אלו לא נכבשו בבית שני אלא רק בבית ראשון ולדעת הגר"ש ישראלי הכיבוש בטל אחרי שעזבו את המקום.

הגר"ש ישראלי מצא בעניין מח' רמב"ם וראב"ד. כותב הר"מ⁴² "עבר הירדן שביעית נוהגת בה מדבריהם, וספיחי עבר הירדן וספיחי סוריא מותרין באכילה, לא יהיו ארצות אלו חמורין מא"י שהחזיקו בה עולי מצרים". ומעיר הראב"ד: "עבר הירדן מה היה צריך להביאו מק"ו? והרי לא החזיקו בו עולי בבל..." הסביר הרב ישראלי (לא כפי הכס"מ שם) שלדעת הר"מ קדושת עבר הירדן היא מדין כיבוש. אמנם לא בסדר הרגיל, שבו קודם היה צריך לכבוש את עיקר הארץ, אך כיון שכבשו את עה"י בדבר ה' יש לזה דין כיבוש עולי מצרים. אמנם בבית שני, חוזרים לעיקר הדין של המקומות שנתקדשו בקדושת עולי מצרים ע"פ ציווי ה' בפרשת מסעי, ולא חזרו ונתקדשו בקדושת עולי בבל. ולכן חייבים בארצות סיחון ועוג בשביעית מדברנן מכח ק"ו ולא מעיקר הדין כמו בשאר מקומות שנכבשו ע"י עולי מצרים ולא נכבשו מחדש ע"י עו"ב.

לעומת זאת, הראב"ד הבין, שעבר הירדן התקדש בתורת עיקר א"י ולכן אין חידוש במה שזה קדוש, שהרי כך דין כל גבול עולי מצרים שלא נכבש מחדש, ולכן לא צריך ללמוד זאת מק"ו.

יוצא, שכל דיון הרמב"ם הוא רק על ארצות סיחון ועוג שכבשו בדבר ה' אך השאר, שלא נכבש בדבר ה' ולא כלול בגבולות מסעי - פשוט לשניהם שמרגע שפקע הכיבוש אינו בכלל א"י לענין המצוות וכדו'.

יש לציין את דברי בעל "ישועות מלכו"⁴³, שחולק על דברי המהרי"ט לעיל, ולדעתו כשם שקדושת ירושלים לא בטלה גם בזמן הגלות, שהרי קדשה לשעתה וקדשה לע"ל, כך גם בכיבוש שאר המקומות, נשארה הקדושה במידה מסוימת. אכן לענין תו"מ הקדושה בטלה, אך "לא נתבטלה הקדושה רק בגידולי קרקע", כי גוף הקרקע אינו מחויב בתו"מ, וכך גם בירושלים שקדושתה לא בטלה ודאי שחייבים בה בתו"מ, אלא דווקא האוויר הוא קדוש ולא מה שגדל בקרקע. א"כ אפשר לומר כך לגבי כל הארץ שכבש יהושע, וכן רואים גם בימי האבות שהארץ היתה קדושה, למרות שעדיין לא חלו בה המצוות התלויות בארץ.

ממילא גם אצלנו, למרות שירדה מעלת קדושת הארץ לענין המצוות התלויות בארץ – אין בזה הסתלקות הקדושה. אפשר להוכיח גם מערלה שגדלה בא"י, שהאוכל ממנה לוקה, בניגוד לערלת חו"ל שעליה אינו לוקה. אמנם הוא מסתפק לגבי מלקות בארצות סיחון ועוג בזמנו. מ"מ מסיק ה"ישועות מלכו", שבכל גבול עולי מצרים מצות ישיבה קיימת. ומוסיף, שגם המהרי"ט מודה שיש מצוה לגור בשאר הארץ. אך לגבי דין כופין, יתכן שכיון שאין שם את עיקר דין מצוות התלויות בארץ, לכן א"א לבטל לאישה את כתובתה, בלי הצירוף של כל הגורמים לרצון לשבת בא"י, והיינו עצם המצוה של יישוב הארץ והמצוות התלויות בארץ.

לכן למסקנה מכריע ה"ישועות מלכו" כדברי הכו"פ, ומסביר שלכן מתירים בשבת שבות דרבנן על קניין קרקע גם בתוך גבול עולי מצרים (ואפשר להחתים גוי על השטר כדברי השו"ע בסי' ש"ו סעי' י"א). ומה שכתבו התוס'³⁶ ועוד ראשונים לגבי עכו, שמשם מוכיח הגר"ש ישראלי את שיטתו שזה היה בגבול עולי

⁴² שמיטה פ"ד הכ"ח.

⁴³ ביר"ד סס"ז.

מצרים ונחשב כח"ל, דוחה ה"ישועות מלכו", וכותב שהסיבה שלא יצאו מעכו היא כיון שהיה שם אזור שלא נכבש אפי' בידי עולי מצרים. ולכן מסיק ה"ישועות מלכו": "אין לזוז מדברי הכפתור ופרח שגם במקומות שכבשו עולי מצרים מצוה גם בזמן הזה לדור בהם ואינו מטמא משום ארץ העמים".

אמנם יש להסתפק, האם באילת יהיה דין עולי מצרים בגלל כיבוש שלמה שכבש את אילת? לכאורה אין סיבה לחלק, בייחוד לדברי הכו"פ, שכותב ה"ישועות מלכו" שהלכה כמותו, שהוא מדגיש את קדושת הארץ מתקופת האבות וגם אילת כלולה בהבטחה זו. ממילא קרוב יותר להניח שהיה מודה שיש מצוה לגור גם באילת. הזכרנו, ע"פ הרב וולדנברג שליט"א, שאילת נחשבת בתוך הגבול של עולי מצרים, בגלל הכיבוש של דוד ושלמה. אמנם, הגר"ש ישראל זצ"ל סבר⁴⁴, שכיון שאין דיון בגמרא על כיבוש מקומות אלו, שהכיבוש היה שלא ע"פ דיני כיבוש ובכלל, הרי לשיטתו: "לא יתכן תורת כיבוש ממש, למה שמחוץ לגבולות הדרומיים" (הכתובים בפרשת מסעי). ומוסיף, שמתוך הכתובים (בדה"י ב' כ"ו) "נראה שעד עוזיהו עוד לא נכבשה פלשתים, ונמצא שלא היה אז אפשרי כיבוש מחוץ לגבולות הארץ" לפני שכבשו את הארץ שמצוים, כפי שראינו, שקודם יש לכבוש "פלטרין של מלך". אמנם עיין לקמן שהגר"ש ז"ל טוען שכן נכבשה כל הארץ כולל פלשתים; אמנם אח"כ היו תקופות שמרדו בהם, אך בסה"כ הם היו מעלי מיסים ולכן הכיבוש של הגבול המצופה הושלם, וניתן היה להרחיבו.

לסיכום: לדברי הגר"ש ישראלי, מוסכם שיש קדושה בגבולות המורחבים שהובטחו בברית בין הבתרים. אמנם, עיקר חיוב המצוות התלויות בארץ הוא בגבולות עולי מצרים, החיוב הוא באותם גבולות הנמצאים בתוך פרשת מסעי, שאותם כבשו ישראל. עיקר מצות יישוב הארץ, דין 'כופין לעלות', והאיסור לצאת ממנה, ע"פ מהרי"ט ועוד, זה דווקא במקומות שיש בהם חיוב מצוות, אך במקום שאין בו חיוב מצוות וכ"ש כשלא היה אפי' בגבולות עולי מצרים, כיון שלא נכלל בגבולות מסעי, אין שם גדר מצות יישוב הארץ, וממילא אין כופין לעלות וכדו'. בארצות סיחון ועוג ישנה שאלה האם יש שם מצות יישוב הארץ, וכ"ש לגבי אילת אם "אדום" היינו אילת. יוצא שלא פשוט לרדת דרגה למי שגר בירושלים או בת"א ולבוא ליישב את אילת.

אמנם גם לשיטתו, ייתכן להסביר ע"פ מה שהסביר לי ראש הישיבה הרב יוסי הי"ו בשם הרב עמיאל שטרנברג שליט"א⁴⁵, שיש מצוה לגור כאן, כיון שמדינת ישראל ראתה צורך בהחזקת המקום, ע"פ צרכים בטחוניים וכלכליים, ולכן רצו להרחיב הגבול עד אילת, וממילא יש כאן הסתפחות לקיום המצוה הכללית של האחיזה בארץ של "וירשתם אותה וישבתם בה", כמוצב קדמי היוצא מחוץ לגבול, אך הוא קיום הגבול, ולכן יש בזה חלק מקיום המצוה. אמנם סברא זו מספקת כדי למנוע איסור יציאה לחו"ל, אך עדיין הגר באילת, כגר בחו"ל בהיתר, מצד שזה מבסס את יישוב עיקר הארץ.

יש לדון לדעת הרב ישראלי – מה דין הכיבוש כיום?

הרב ישראלי מתייחס לכך, וכותב שיש לנו מעיקר הדין סמכות לכבוש בתוך תחום גבולות פרשת מסעי ולהרחיב את דין המצוות התלויות בארץ מעבר לתחום עולי בבל, אך מה שמחוץ לתחומי גבולות פרשת מסעי, אין בנו כח להחיל בו קדושה וליצור חיוב חדש במצוות וכדו'.

⁴⁴ ארץ חמדה א' שער ד', סי' ח'.

⁴⁵ ואמר לי הרב דני מילר הי"ו שמקורו הוא בדברי הרב פרנק זצ"ל.

אמנם עלי להדגיש, שלפני מספר שנים, אחרי שעלה הרעיון להקים ישיבה באילת, וחששנו מהתנגדות ראשי ישיבות מסוימים להקמת הישיבה, אחרי ריבוי הקמת הישיבות שיש בתקופה האחרונה (כן ירבו), זכינו, הרב דוד בן מאיר הי"ו ואנוכי נבלח"א, לשבת אצל הרב ישראלי זצ"ל ולספר לו על הכולל באילת, ועל התוכנית להקים ישיבה באילת. ניכרת היתה השמחה על פניו כששמע על הדברים, הרב התעניין מאוד בכל מה שמתפתח באילת, וסמך את שתי ידיו ותמך ברעיון של הקמת הישיבה, ועודד אותנו מאוד בצעד זה. נראה שראה את הדברים כפי שאמרנו, שכיון שזה שייך לגבולות המדינה, יש בזה חיוק אחיזתנו בארץ. יתכן א"כ, שגם לפי שיטתו יש חלק לתושבי אילת במצוה יקרה זו של יישוב א"י, בנוסף למעלת הקדושה, שבאופן פשוט לרוב השיטות קיימת גם כאן, בגבולות שהובטחו לארע"ה בברית בין הבתרים.

הערה בדעת הרמב"ם על היות אילת בקדושת הארץ

בדעת הרמב"ם בנושא זה יש להוסיף ב' נקודות חשובות על מה שאמרנו לעיל (ע"פ דברי ר' יעקב אריאל שליט"א בשו"ת "אהלה של תורה"). הרמב"ם כותב בהל' סנהדרין⁴⁶: "אין סומכין זקנים בחו"ל... וכל ארץ ישראל שהחזיקו בה עולי מצרים ראויה לסמיכה". ואמנם ראינו, שהמהרי"ט הזכיר את הירושלמי שלא קיבלו את הסמיכה שהסמיכו בעזה מצד עצמה אלא רק מצד שיחזור לא"י, אך נראה שהרמב"ם לא סובר זאת להלכה. יתכן גם לומר ע"פ דברי החזו"א המובא בשביעית⁴⁷, שיכול להיות שהיתה עיר אחרת בשם עזה ששם היה הדבר. וכך כבר מסיק ב"ישועות מלכו" על הרמב"ם בתרומות פ"א הכ"ו, שחוץ מלעניין תו"מ התלויות בכיבוש הארץ – שאר דברים הקשורים לקדושת הארץ לא בטלו.

הרמב"ם בהל' קידוש החודש מביא, שא"י לעניין קידוש החודש – ששם צריך לראות את הלבנה – היא במרחק של ששה או שבעה ימים מירושלים. הר"מ מסביר, שזה בקווי רוחב 29-35 וירושלים בקו רוחב 32 במרכז. קו רוחב 29 זה דרומה מאילת, וא"כ אילת כלולה במקום של קידוש החודש. אמנם בפ"ח הט"ז מביא הרמב"ם לעניין הארצות שבים שהן כנגד א"י שמודדים זאת מקו רוחב 30-35, וא"כ זה יוצא צפונה מאילת. על פניו נראה שיש סתירה בדברי הר"מ. לכאורה הדעת נוטה מעט לדעה של⁴⁸ 29, כיון שזה מעמיד את ירושלים במרכז כדבריו בפ"ה, בייחוד ששם עוסק בגבולות הארץ ממש ולא באלה שכנגד הארץ. [ובנוסף יש הגיון לכלול את היישוב באילת, שהיתה עיר נמל ומסתמא נחשבה כחלק מהארץ, ולא להעביר את הגבול באמצע הערבה]. דבר זה מחזק גם את הבנתנו בר"מ דלעיל, שסובר כדברי ה"כפתור ופרח" שכל מה שנכבש התקדש וגם כיבושיו של שלמה נחשבים. אמר לי הרב שטיינר שליט"א בשם הרב אביגדור נבנצל שליט"א, שניתן ליישב את הסתירה בדברי הר"מ ולומר שכוונתו בשני קווי רוחב אלו לומר שהגבול הוא לא בדיוק בקו רוחב זה ולא בקו רוחב זה, אלא בין לבין, וזה יוצא באילת. אכן זו נקודת גבול ברורה הן כלפי בית ראשון והן כלפי גבולות ההבטחה "ושתי את גִּבְלָךְ מִיָּם סוּף וְעַד יָם פְּלִשְׁתִּים..." וממילא מסתבר שהיא היתה נקודת הגבול אליה כיוון הר"מ.

דעת הגרש"י זיין בעניין

⁴⁶ פ"ד, ה"ו.

⁴⁷ ס"ג ס"ק י"ט.

יש להוסיף לכל הנ"ל את דברי הגרש"י ז"ל (הובאו בתחומין י'), הקובע שיש מצוה לשבת גם באילת.

הגרש"י כותב, שאילת היא בתוך גבולות ברית בין הבתרים, וממילא קדושתה קיימת גם כיום. דעתו היא כאותם ראשונים הסוברים שמצות הישיבה לא נקבעת ע"פ המצוות התלויות בארץ, אלא ע"פ הקדושה שיש במקום מאז האבות, כדברי ה"כפתור ופרח" שהזכרנו כבר. הגרש"י מוכיח זאת ממספר מקומות: א. רואים שקדושת הארץ היא דבר עצמי, הקדושה מתחילה עם ההבטחה לאברהם אבינו ע"ה שהרי מאז ההבטחה פקע כח אוה"ע ממנה. אומרת הגמרא⁴⁸, שאפילו עבד גוי לאילנות בא"י אחרי תקופת אברהם אבינו לא יכול לעשותם ע"י, לפי ש"אין אדם אוסר דבר שאינו שלו", "והארץ וכל המחובר לה ירושה לישראל היא מאבותיהם". כמו כן יש את דעת רבי אליעזר בגמרא במסכת ב"ב⁴⁹, שאברהם אבינו עשה קניין בארץ בהליכתו בה, וגם חכמים החולקים על דבריו ואומרים שאברהם אבינו הלך בארץ "כדי שיהא נוח לכבוש לפני בניו" - עשה זאת כדי שיהיו "כיורשין ולא כגזלנין... ולא פתחון פה לבעל מדת הדין"⁵⁰ ממילא גם לחכמים אברהם אבינו התחיל את האחיזה. רואים שהאחיזה בארץ היתה מתקופת האבות בין ישראל היו בה ובין שלא היו בה, והכיבוש נועד רק לחייב במצוות כדברי הכפתור ופרח שהבאנו לעיל.

ב. על הפסוק בפרשת עקב "כל המקום אשר תדרך כף רגלכם בו לכם יהיה מן המדבר והלבנון מן הנהר נהר פרת ועד הים האחרון יהי גְּלַכְכֶּם"⁵¹. כותב הרמב"ן שם בפירושו על התורה שיש כאן שתי הבטחות א. "כל מקום..." והיינו הרחבת גבולות מחוץ לגבולות הארץ. ב. "מן המדבר..." והוא מה "שאתם חייבים לכבשו" יוצא שחייב הכיבוש הוא לא רק גבולות פרשת מסעי אלא אף מעבר לכך עד גבולות ההבטחה. (גבולות מסעי ע"פ הרמב"ן הם החיוב ההתחלתי של הכיבוש אך אחרי שנכבשו משמע שיש חיוב לשאוף לגבולות ההבטחה לאברהם אבינו).

ניתן לדייק זאת גם מדברי הרמב"ן בהוספותיו לספר המצוות בענין מצות יישוב א"י. הרמב"ן מביא בנוסף לפסוק בפרשת מסעי המגדיר את מצות כיבוש הארץ "וירשתם אותה וישבתם בה". את הפסוק בדברים א' "בואו ורשו את הארץ אשר נשבע ה' לאבותיכם" וכך מובא גם בפירושו שם שזה "מצוה לא יעוד והבטחה, כאשר פירשתי" וכוונתו לפירושו במסעי. א"כ גדרי המצוה בנוסף על הגבולות של פרשת מסעי, הם גם הגדרים של פרשת דברים היינו ע"פ שבועה לאבות.

הרב ז"ל מתייחס גם לגבולות שלמה ומביא שזה היה נחשב ככיבוש רבים.

א. זה נכבש לאחר כיבוש כל הארץ (גם ערים שהעלו מס, בפשטות נחשבים בכלל הכיבוש וממילא צור שנחשבת בתוך הגבולות היתה תחת שלטון ישראל, וכך מובא בירושלמי דמאי פ"כ ה"א "מעלי מיסין כמי שנתכבשו").

ב. כיבוש יחיד הוא רק בחו"ל ולא מה שכלול בגבול האבות כפי הרמב"ן לעיל.

⁴⁸ ע"ז נ"ג: ורש"י שם.

⁴⁹ ק ע"א.

⁵⁰ רשב"ם שם.

⁵¹ דברים י"א, כ"ד.

ג. כיבוש יחיד חייב בתו"מ מדרבנן וכ"ש לענין שאר מצוות כמו שמצאנו לגבי קניית שדה בסוריא שהיא ודאי כיבוש יחיד, ועל זה כתוב שזה כקונה בפרוורי ירושלים שכותבים שטר ע"י נכרי בשבת. וא"כ פשוט שכך גם באילת.

יוצא לפי הגרש"י ז"ל שאילת ודאי בתחום עולי מצרים וממילא יש מצוה לשבת בה כדברי הצי"א לעיל.

סוף דבר

לא נוכל להכריע בסוגיא באופן חד משמעי, שהרי מצאנו דעות שונות באחרונים.

אמנם מהסתכלות כללית נראה שיש תלמידי חכמים רבים שעסקו בענין וראו זאת בגבול עולי מצרים. ובנוסף, לא נוכל להתעלם מהקץ המגולה ההולך ומופיע לנגד עינינו. אין ספק שהאחיזה באילת היא חלק מהמהלך של מדינת ישראל וממילא קשה להניח שאדם שמיישב חלק מהמדינה בשלטון ישראלי מוחלט, בתחומי הארץ המובטחת לכו"ע { לפי הרמב"ן (שהוא המציב העיקרי של גדרי המצות מן התורה) זה שייך לתחום א"י אותו מצווים לכבוש⁵². } האם שם אינו מקיים מצות יישוב הארץ?! ועוד אולי הבטחת האבות מתחילה להתגלות ב"קץ המגולה"⁵³ שאנו זוכים להיות חלק ממנו דוקא בכיבוש אילת! לכן לענ"ד נראה שגם המקפידים במצות יישוב א"י יכולים בלב שקט לגור ולבקר באילת. יש מקום להאריך בבחינותיה השונות של אילת לענין יו"ט שני והשמיטה וכו' אך בע"ה נעסוק בענין ביתר הרחבה מתוך ראיית המכלול של המצוות.

⁵² כפי שהראנו ובדברי הגרש"י ז.

⁵³ ע"פ סנהדרין צ"ח.